

Bába Barbara

A földrajzi köznévfogalma*

1. A földrajzi köznevek mint helyet jelölő kifejezések a magyar szóincs egyik központi elemkészletét jelentik; így érthető módon jelenkori állományuk egy-egy rétegeről a szakirodalomban bőségesen esik szó. A vízrajzi köznevek helynévalkotó szerepét vizsgálta például a Körösök vidékén BÍRÓ FERENC (1997a), a Felső-Berettyó mentén Cs. NAGY LAJOS (1999: 31–5), az Alsó-Szigetközben UNTI MÁRIA (1997), illetve a Dunántúlon GERSTNER KÁROLY (1995). Szántók nevében előforduló földrajzi köznevekkel foglalkozott BÍRÓ FERENC (1997b) és HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA (1997), HEFTY GYULA ANDOR (1911), ÁRVAY JÓZSEF (1941, 1942) és TAMÁSNÉ SZABÓ CSILLA (1997) pedig térszínformanevekről írt. Meg kell említenünk, hogy az 1990-es években két kandidátusi értekezésnek is központi témája volt a földrajzi köznevek kérdéskörének egy meghatározott területe (vö. VÖRÖS O. 1999, BÍRÓ 1994). Doktori disszertációjában NEMES MAGDOLNA a földrajzi köznevek mai állományának rendszerű vizsgálatát elvégezte (2005), a történeti anyag áttekintése azonban mindezidáig nem történt meg. Adott földrajzi köznévfogalom szótörténeti jellemzésére ugyanakkor a legutóbbi időkből is több példát említhetünk: HOFFMANN ISTVÁN például a *patak* (2003), BÁRTH M. JÁNOS a *vápa* földrajzi köznevet (2010: 177–87), VÖRÖS OTTÓ pedig két eltűnt helyjelölő közszavunkat, a *csepeles*-t és a *tanárok*-at taglalta írásaiban (1995, 1997, vö. még PELLE 1981, FEKETE 1996, JUHÁSZ 1986, TAKÁCS 1981). Egy-egy szemantikai kategória elemeinek szótörténeti jellemzésére vállalkozott RESZEGI KATALIN és GYÖRFFY ERZSÉBET: az előbbi ugyanis a hegyrajzi köznevekkel (2011: 67–119), az utóbbi pedig a folyóvízneveket alkotó vízrajzi köznevekkel foglalkozott részletezően (2011: 85–104). BÁRTH M. JÁNOS székelyföldi történeti helynevek részeként előforduló földrajzi köznevek szóföldrajzi vizsgálatával gazdagította az eddigi névföldrajzi és a szóincstörténeti kutatásokat (2010: 66–176). Magam a földrajzi köznevek megnevezési rendszerének fogalmi és lexikális tagoltságát elemeztem jelenkori névanyag felhasználásával (BÁBA 2009, 2010), valamint a pusztai földrajzi köznevek helynévalkotó szerepét vizsgáltam meg a korai ómagyar korban (2011).

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

2. A földrajzi köznevek szerteágazó és gazdag szakirodalmában a szócsoport fogalmának meghatározására is számos kísérletet tettek a kutatók: ezeket az elméleteket legutóbb BÁRTH M. JÁNOS foglalta össze (2010: 66–8, de lásd még NEMES 1999 is). A földrajzi köznevek definiálása során a szakemberek más-más szempontokat érvényesítettek, egyesek a helynevekben betöltött szerepük, mások a jelentésük alapján tartották megragadhatónak a kategória leírását. A földrajzi köznevek funkcióját helyezi előtérbe LŐRINCZE LAJOS, aki „Földrajzineveink élete” című munkájában először használta magát a terminust. Véleménye szerint „A földrajzi köznevek a szókincs azon részei, melyeket egy közösség a földrajzinév-alkotásban elsődlegesen használ fel egy-egy tájrész jelölésére, azaz földrajzi fogalmat jelölő főnevek” (1947: 6). Hasonlóan vélekedik KISS LAJOS (1972: 250) és KÁZMÉR MIKLÓS (1949: 301) is. Mindezek a definíciók NEMES MAGDOLNA szerint (2005) magukban foglalják azt a felfogást, mely szerint egyrészt a tulajdonnevek mögött feltétlenül közszoói előzmény áll, másrészt a helynevek egy ősi korszakban *Ér*, *Erdő*, *Domb*-félék voltak, s csak később jöttek létre a *Fekete-ér*, *Kőris-erdő*, *Homokos-domb* típusú nevek. HOFFMANN ISTVÁN szintén úgy véli, hogy számolhatunk ilyen típusú nevekkel az ősi helynévrendszerben is (1999: 209), s RESZEGI KATALIN példái szintén igazolják ezt a feltételezést: a *Duna* ugyanis feltehetően egy óiráni vagy árja tkp. ’víz’ jelentésű szóból alakult, a kazah *Balhas* tó nevének a ’csalitos és ingoványos partú, lápos tó’ jelentésű köznév, a szaúdi *Nedzs*-nek pedig egy arab ’fennsík’ jelentésű szó a forrása (vö. FNESz., RESZEGI 2009: 37).¹ TÓTH VALÉRIA a legkorábbi helyneveink tanúsága alapján úgy véli, hogy a régi névadási gyakorlatot ugyan alapvetően a maihoz hasonló vonások jellemezték, tudniillik a helynevek ugyanolyan névalkotási folyamatokkal jöttek létre, mint ma, ám e viszonylagos állandóság ellenére a névadás egyes időszakaiban természetesen más-más helynévtípusok dominanciáját figyelhetjük meg (2001: 178–9).²

ÁGOSTON MIHÁLY szintén a névben való előfordulásuk felől közelíti meg a földrajzi közneveket, s úgy véli, hogy a „földrajzi köznév a földrajzi fogalmak fajtát jelölő műszó, mely földrajzi nevek utótagjaként szokott szerepelni” (1984: 13). NEMES MAGDOLNA hozzáteszi, hogy ez nem mindig így van, hiszen például az előtag is lehet földrajzi köznév (1999). A *Sédre dűlő*, *Falu alja*, *Szőlő út* típusú nevekben a bővítményrész szerepű földrajzi köznevek legtöbbször a névvel megjelölt helynek más helyhez való viszonyát fejezik ki, ugyanakkor előfordul-

¹ Vízneveink legrégebbi rétegébe egyes feltételezések szerint olyan nevek tartoznak, melyek közszoói alapjának jelentése ’víz’, ’folyó’, ’áramlat’, például *Duna*, *Dráva*, *Száva*, *Zala* (vö. KRAHE 1964: 34–51, UDOLPH 1990: 60–1, 103–7, 271–3, FNESz., PÓCZOS 2010: 57).

² Az egyes helynévtípusok dominanciájának kronológiai szempontból történő változását korábbi, a fanevekkel kapcsolatos morfológiai szempontú vizsgálatom is alátámasztotta. A vizsgálat során ugyanis magam is arra a következtetésre jutottam, hogy napjainkban jóval kisebb a jelentéshasáddal és a képzéssel alkotott helynevek aránya, mint az ómagyar korban volt (BÁBA 2008).

hatnak a földrajzi köznevek a névrészek elemeként is, például *Alsó-sédre dűlő* (vö. HOFFMANN 2000: 64). HOFFMANN ISTVÁN definíciója alapján földrajzi köznévként csak azokat a helyjelölő szavakat tekinthetjük, amelyek helynévvel is megjelölhető helyfajtákat jelentenek, így például az *ágyás* ugyan egyértelműen földterületet jelöl, mégsem szokás földrajzi köznévként tartani. Másfelől azonban nem tekinthetők a szinkrón nyelvi rendszer földrajzi közneveinek azok a lexémák, amelyek bár helynevekben előfordulnak, közszei jelentésükben azonban már kihaltak (HOFFMANN 2000: 71).

További problémát jelent az is, hogy olykor magát a helynévi kategóriát is igen nehéz körülhatárolni. Az intézményneveket illetően például az egyes helynévtárak sem mutatnak egységes felfogást. A Mátészalkai (KÁLNÁSI 1989) és a Nyírbátori járás (JAKAB–KÁLNÁSI 1987), valamint a Baranya megye földrajzi neveit tartalmazó kötetek (BMFN.) ezeknek az elemeknek csak egy részét vették fel (pl. *vásártér, csárda*), ezzel szemben a Pápai, Ajkai járás kötetei az *autóbuszállomás, mentőállomás, iskola* szavakat is tartalmazzák (VeMFN. II–III.; vö. NEMES 1999: 339). Az olyan lexémáknak, mint például *állomás, kocsmá, kultúrház* kétségtávan van 'hely' jelentésük is, de szemantikai tartalmuk központi magva HOFFMANN ISTVÁN szerint elsősorban más típusú szavakkal (mégpedig az építménynevekkel) fűzi őket egy jelentésmezőbe, s az ezeket jelölő tulajdonnevek szintén csak másodlagosan tekinthetők helynévként (2000: 68).

3. A földrajzi köznevek fogalmának meghatározása mellett tanulmányok egész sora próbálta meg a földrajzi köznevek osztályozását elvégezni. Ezek a modellek többnyire szemantikai alapon csoportosítják a földrajzi közneveket. INCZEFI GÉZA (1970: 38), KÁZMÉR MIKLÓS (1949: 301), KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996: 121), FEKETE PÉTER (1991), BÍRÓ FERENC (1997a, b) és BALOGH LAJOS (1997) rendszerét TÓTH LÁSZLÓ (1999) és NEMES MAGDOLNA (1999) kísérte meg egybevetni.³ Az egyes osztályozások több ponton kifogásolhatók. Amennyiben például a földrajzi köznévfogalom meghatározásában fenntartjuk azt a kritériumot, hogy annak 'hely' fogalmi tartalma van, illetve hogy helynevek részeként fordul elő, nem tekinthetjük földrajzi köznévként az INCZEFI rendszerében megjelenő *csősz* és *tyúkól* szavakat. Szintén gyakori probléma, hogy a kutatók nemcsak főneveket, hanem mellékneveket is a földrajzi köznevek közé sorolnak (pl. INCZEFINél *nagy, kis, belső, külső*; 1970: 36) annak ellenére, hogy a vizsgált szócsoporthoz a főnevek egy sajátos osztályát képviseli. A szempontok keveredése okoz gondot ezzel szemben KÁZMÉR rendszerében: a leíró és a történelmi kategóriák egybeesése érhető tetten ugyanis abban, hogy az egyik csoport funkció szerint (pl. közlekedésre szolgáló), a másik alakulás szerint (pl. gazdálkodástörténelmi nevek), a har-

³ Székelyföldi helynevek névalkotói szókincsének vizsgálata során legutóbb BÁRTH M. JÁNOS alakította ki a földrajzi közneveket osztályozó rendszert (2010: 70).

madik pedig szemantikai alapon (pl. vízrajzi nevek) különül el (1949: 301; vö. NEMES 1999: 337).

4. A földrajzi köznevek körülhatárolására tett kísérleteket illetően abban mindenesetre egyetértés mutatkozik a kutatók között, hogy a földrajzi köznevek közszók, melyek abban térnek el a tulajdonnevektől, hogy nem identifikálnak. A köznevek fogalmi lehorgonyzása ugyanis mindig a szövegben történik: vonatkoztatásukhoz pragmatikai, szintaktikai feltételeknek is teljesülniük kell. A tulajdonnév ezzel szemben nem igényel az azonosításhoz viszonyítást (RESZEGI 2009: 11). HEGEDŰS ATTILA szerint is nyelvi, grammatikai kritériumok, például a névelőhasználat alapján dől el, hogy adott lexéma konkrét megnyilatkozásban tulajdonnévként vagy köznévként értelmezhető-e (2001: 144). A tulajdonnévi és a köznévi elkülönítés fontos kritériuma VAN LANGENDONCK (1995) szerint is a határozott névelő használata. A névelő használatának vizsgálata azonban a földrajzi köznevek esetében nem sokat segít, hiszen a puszta földrajzi köznévi helynevek éppúgy kaphatnak névelőt, ahogyan a földrajzi köznevek (pl. *Az ér vízszintje alacsony. Az Ér vízszintje alacsony.*) (vö. BÁBA 2012).

A puszta földrajzi köznevek jelentéshasadás útján történő helynévvé válását a korábbi szakirodalom névrendszertani, névszociológiai és kognitív szempontból is megkísérelte körbejárni (vö. BÁRCZI 1958: 145, 147, KÁLMÁN 1973: 113, HOFFMANN 1993: 92–8, RESZEGI 2009). A kutatások középpontjában főként az a kérdés állt, hogy a formáns vagy bővítményrész nélkül előforduló földrajzi köznevekről milyen módon lehet eldönteni, hogy köznévi vagy tulajdonnévi értékben használatosak-e. A kognitív nyelvészet prototípuselmélete azonban képes bizonyos mértékben eliminálni a tulajdonnevek és köznevek elkülönítésének problémáját: RESZEGI KATALIN szerint ugyanis a szófaji osztályok az elménken nem tekinthetők kategorikusnak, sokkal inkább a prototípuselv alapján rendeződőnek (2009: 11).

Az ómagyar kori adatok kapcsán a bizonytalanság természetesen még fokozottabban jelentkezik. Az egyes puszta földrajzi köznévi előfordulások közszói, illetve tulajdonnévi jellegének megítélésében azok későbbi tulajdonnévi használata, valamint latin szövegkörnyezete lehet leginkább segítségünkre. Nagy valószínűséggel visszautalást jelez például a Tihanyi összeírás szövegében a *fok* földrajzi köznévi mellett egy helyen előforduló latin névmás (1211: *iuxta eundem Foc*, Gy. 1: 864) a szövegben korábban említett *Harangod foka* helynévre (1211: *Harrangudfoca*, loc., Gy. 1: 858, 864), vagyis ebben az esetben nagy biztonsággal tekinthetjük közszónak a *fok* földrajzi köznevet. A helynévi használat feltételezését az adott földrajzi köznévi későbbi tulajdonnévi használata erősítheti meg. Így például az 1211-es Csanád megyei *Morotva* tulajdonnévi jellegét bizonyítja annak későbbi gazdag adatolása (1211: *Mortua*, stag., lac., Gy. 1: 864; +1247/+1284//1572, 1274>1340: *Morothwa*, Gy. 1: 858, 864, 866; 1267 Pp./1297: *Mortuum*, lac., Gy. 1: 864; +1092/[1325 k.]/1399: *Mortua*, lac.,

1318/1323: *Mortua*, stag., lac., Gy. 1: 864) (vö. HOFFMANN 2004: 53), de szintén helynévként kezelhetjük az [1230]/1231-as datálású *Sar* adatot, GYÖRFFY szerint ugyanis a víznév egy XVIII. századi térképen is szerepel (Gy. 1: 237).

5. A kognitív szemantika prototípuselmélete nem csupán a tulajdonnevek és köznevek elkülönítésének problémáját képes magyarázni, de segítségünkre lehet a földrajzi köznévfogalmának meghatározásában is. Érdekes ebből a szempontból megvizsgálunk BALOGH LAJOS kategorizációját, aki a földrajzi köznévi elemeket szemantikai alapon három csoportba sorolja (1997: 37):

a) hagyományos értelemben vett földrajzi köznevek, amelyek jelentése elsődlegesen földrajzi jellegű: *domb, patak, dombhát, dűlő*;

b) alapjelentésük nem földrajzi köznévi, de (főként) előtaggal földrajzi névvé válhatnak: *birtok* 'egy gazda tulajdonában levő nagyobb terület': *Jékey-birtok, Kovács-birtok*; *híd* 'a folyó vagy patak partját áthidaló építmény': *Hodászi-híd, Fehér-híd*;

c) viszonyító elemként szerepelnek a névszerkezetben: *kis, nagy, új, belső* stb.: *Kis-mező, Nagy-lapos, Belső-udvar*.

NEMES MAGDOLNA véleménye szerint az a) csoportba sorolt szavak megfelelnek a földrajzi köznévről alkotott fogalmainknak, míg a b) csoport szavai a földrajzisköznévfogalom peremén foglalnak helyet. A c) csoportba sorolt lexémák természetesen nem földrajzi köznevek, mivel nem is főnevek (1999: 340). A kognitív szemantika prototípuselmélete szerint az emberek a megismerési folyamatok eredményeképpen olyan kategóriákat hoznak létre, amelyeket a legtipikusabb tárgy, illetőleg annak tulajdonságai képviselnek. Ezek a kategóriák azonban nem különülnek el élesen egymástól. A kategóriához tartozást pedig a kategória prototípusához való hasonlóság határozza meg (vö. BAŃCZEROWSKI 2000: 36–8, TOLCSVAI NAGY 2008, RESZEGI 2009: 38). LADÁNYI szerint azonban a prototípuselmélettel nemcsak a szójelentések írhatók le, hanem a nyelvi kategóriák is (LADÁNYI 2002: 410), tehát a nyelvi kategóriáknak is vannak tipikus és periférikus elemei. Úgy tűnik tehát, hogy a földrajzi köznevek osztálya is ilyen módon határozható meg: prototipikus elemnek tekinthetjük azokat a földrajzi közneveket, amelyek hely fogalmat fejeznek ki, és helynévvel is megjelölhető denotátumra utalnak, periférikus elemek pedig azok, amelyeknek alapjelentése nem földrajzi jellegű, de előtaggal földrajzi névvé válhatnak, tehát például az építményneveket alkotó földrajzi köznevek stb.

6. A földrajzi köznevek vizsgálata során bizonyos szócsoportoknak különös figyelmet kell szentelnünk. Az első ilyen szócsoport, mely fontos helyesírási kérdéseket is felvet, az összetett szavak csoportja. Az összetételek és a szintagmatikus kapcsolatok elhatárolása ugyanis nem egy esetben gondot okoz. A megyei, járási kötetekbe, illetve tájszótárakba igen gyakran kerülnek olyan szintagmatikus névformák, amelyek feltehetően gyakoriságuk folytán tűnhetnek közszoói jellegűnek a névgyűjtők számára. NEMES MAGDOLNA földrajzisköznévfogalom-

ban például csak a *nagy* jelző 44 különböző alaptaggal fordul elő (például *nagy árok*, *nagy lénia*, *nagy utca*, *nagy ág*, *nagy állás*, *nagy ér*, *nagy gát*, *nagy gyep* stb.). Ezek gyakoriságát igazolja az a közvetlen tapasztalatunk is, hogy a „Magyar Digitális Helynévtár” 5 járásnyi helynévanyagában a *nagy híd* szintagmatikus szerkezet például 25, a *nagy árok* 23, a *nagy hegy* 15 objektum nevéként fordul elő. Komolyabb nehézséget jelentenek az olyan összetételgyanús csoportok, mint például az állatnévi előtagúak (pl. *gulyaállás*, *gulyajárás*), amelyek megítélése HOFFMANN ISTVÁN szerint még a kiegészítő gyűjtések után is bizonytalan maradhat (2000: 69). „A földrajzi nevek helyesírása” című kiadvány (FÁBIÁN–FÖLDI–HÖNYI 1998) ugyan részletes listát közöl a földrajzi köznévként kezelhető szavakról, s ebben a listában az összetett földrajzi köznévek számbavétele is megtörténik, ezek mindegyikének földrajzi köznévként való funkcionálása azonban erősen kétséges (például *sárkánygödör*, *sárkányjárás*, *ördöglyuk*). Másfelől nyilvánvaló, hogy a listába vett kifejezések analógiás értelmezése folytán további összetételek létjogosultsága tételezhető fel, kérdéses azonban, hogy a lista kiterjesztése milyen határokon belül működhet ésszerűen. PÓCZOS RITA hívja fel a figyelmet arra, hogy a *Dinnyeföld*, *Csordakút* típusú neveket a tipológiai munkák nem egységesen ítélik meg: néhol egyrészes, néhol kétrészes nevekként írják le őket. Véleménye szerint, ha a névadatokat a környezetüket is figyelembe véve vizsgáljuk, az gyakran a kétrészség mellett szól: ezeknek a helyneveknek ugyanis több esetben olyan szinonimáik vannak, amelyekkel utótagjukban megegyeznek, előtagjuk viszont a denotátum egy másik sajátosságát fejezi ki, például m. *Vásár/tér* ~ *Kocsmai/tér*, *Kender/föld* ~ *Pajta/föld*, n. *Hanf/Acker* ~ *Scheune/Acker* (PÓCZOS 2010: 59).

Az *-s* képzős szavak kapcsán a nyelvszokás hiányos ismerete miatt szintén problémát jelent a földrajzi köznévi jelleg megítélése. Az *-s* képzős helynevek ugyanis nemcsak földrajzi köznévből keletkezettek, hanem a főtag ellipszisével, illetve közvetlenül helynévképzéssel (HOFFMANN 2000: 69). Az *-s* képzős köznevek és tulajdonnevek így sok esetben alakilag egybeesnek, és szétválasztásuk azért is különösen problémás, mert a különböző jelentések etimológiailag is összefüggnek (BÉNYEI 2012: 94). BÉNYEI ÁGNES szerint az *-s* képzős földrajzi köznevek esetében a gyűjtőnévképzői funkció szerkezeti változás eredményeképpen jön létre: a *Nádas-tó*-féle szerkezetből a jelző önállósul, és magára veszi az elmaradt főtag jelentését. A később létrejövő *-s* képzős szavak azonban már nem tapadás útján, hanem a meglévők analógiájára rögtön képzővel jönnek létre (BÉNYEI 2012: 98, B. LŐRINCZY 1962: 91, KÁROLY 1970: 303, HOFFMANN 1993: 76). A legtöbb ilyen földrajzi köznévi névenévből keletkezett (például *Bükkös*, *Füzes*, *Nádas*, *Nyíres*), de előfordulhat ezek között a nevek között állatnévből alakult (például *Méhes*, *Nyulas*), amelyek azonban személynévből is magyarázhatók (vö. BÉNYEI 2012: 98). Ezeknek a helyneveknek a keletkezésével kapcsolatos kérdések helyesírási problémát is jelentenek, hiszen az *Alsó-nyí-*

res/Alsó-Nyíres, *Hosszú-nyíres*/*Hosszú-Nyíres*, *Nagy-bükkös*/*Nagy-Bükkös*, *Púpos-bükkös*/*Púpos-Bükkös* nevek utótagjának írásmódját az határozza meg, hogy köznévként vagy tulajdonnévként tekintjük-e őket. Az ómagyar kori adatok kapcsán további problémát vet fel az *-s* képzős alakok mellett álló latin fajtajelölő kifejezések megítélése. A latin *villa*, *vallis*, *silva* stb. fajtajelölő kifejezésekről ugyanis nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy azok a helynév tartozékai-e, tehát annak egyik elemét fordították-e latinra, vagy pedig — a legtöbb esetben bizonyosan — csak magyarzó szavak (BÁRCZI 1958: 157, BÉNYEI 2012: 95).

7. A földrajzi köznevek kutatása nyelvtörténeti szempontból kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen ez az egyik legkorábbi és leggazdagabb adatolható szócsoporthoz tartozik. A földrajzi köznevek egyrészt helynevek alkotóelemeként jelennek meg az oklevelekben, másrészt helyet jelölő közszavakként ugyancsak előfordulnak bennük. J. SOLTÉSZ KATALIN a földrajzi közneveket a helynevekben névformáns értékűnek tartja (1979: 10–1), s HOFFMANN ISTVÁN szerint a tulajdonnév helynéviségét leginkább ez a főtagként álló névrész biztosítja, amelyhez különböző bővítményrészek kapcsolódhatnak (2000: 63). Ezt a megállapítást erősíti, hogy a helynevek döntő többségének megalkotása földrajzi köznevekkel történik az ómagyar kori nevekkel kapcsolatos vizsgálatok szerint. KÁLMÁN BÉLA az ómagyar korban 770 víznévben mutatott ki 'folyóvíz' jelentésű közszót (1967), TÓTH VALÉRIA ugyanerre az időszakra vonatkozólag az ország kilenc megyéjét vizsgálva 800 névadat 74%-ában talált földrajzi közneveket (1998: 122).

HOFFMANN ISTVÁN (2000: 66) kiemeli, hogy a földrajzi köznevek nemcsak helynévalkotó elemként játszanak meghatározó szerepet, de a mindennapi környezetünkről beszélve szintén ezeket a szavakat használjuk. KISS LAJOS szintén felhívja a figyelmet arra, hogy kizárólag földrajzi köznevek használatával is jellemezni tudunk egy tájat úgy, hogy nem használunk egyetlen tulajdonnevet sem (1972: 250). A földrajzi köznévfogalmáról való gondolkodás, s annak újraértékelése tehát névtani szempontból különösen fontos. Jelentősége van egy-egy vizsgálat korpuszájának körülhatárolásában, akár magával a földrajzi köznéffel, akár az általuk létrehozott helynevekkel kapcsolatos elemzésről van szó.

A névtani kutatások több területen (például a helynévkutatásban és a családnévkutatásban is) sikeresen alkalmazták a kognitív szemléletet, és segítségével olyan kérdések értelmeződtek át, amelyeket a hagyományos vagy a strukturalista megközelítés nehezen tudott kezelni (RESZEGI 2009: 25). A földrajzi köznévfogalmát ezért véleményem szerint ugyancsak érdemes ebből a szempontból is vizsgálni, ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt, hogy a kognitív megközelítésnek ebben a kérdésben csupán elméleti szempontból lehet jelentősége, a földrajzi köznévfogalmával kapcsolatos gyakorlati (tehát például a helyesírási) problémákat a prototípuselmélet sem képes megoldani.

Mindezek fényében pedig földrajzi köznévként minősítünk minden olyan helyjelölő lexémát, amely a helynevek részeként a legtöbb esetben fajtajelölő funkciót tölt be, s ilyen módon egyúttal lexikális helynévformánsként is viselkedik. A helynevek részeként azonban — periférikusan ugyan, de — előtagként és névrészek elemeként is megjelenhetnek a földrajzi köznevek. Ebben a pozícióban viszont helynévformáns funkcióról nem beszélhetünk. Fontos tehát, hogy bár igen sok esetben egybeesik a lexikális helynévformáns és a földrajzi köznévfogalma, a két terminus nem fedi egymást. A földrajzi köznevek ugyanakkor nemcsak a helynevek részeként használatosak, hanem mint közszavak is. A szinkrón nyelvi rendszer földrajzi közneveinek körülhatárolása tekintetében pedig ez utóbbi megállapítás igen lényeges, hiszen nem tekinthetjük a jelenkori földrajzi köznévi állomány részének az olyan helynévalkotó lexémát, amely közszói jelentésében már nem él. S végül fontos szem előtt tartanunk azt a — földrajzi köznévfogalmának pontos meghatározását nehezítő — körülményt, hogy ahogyan a helynevek, úgy a földrajzi köznevek sem mereven elhatárolható kategória, így nyelvérzékünk bizonyos helyjelölő közszavakat prototipikusnak, másokat periférikus jellegűnek tart.

Irodalom

- ÁGOSTON MIHÁLY (1984), *A földrajzi nevek írásmódja*. Újvidék.
- ÁRVAY JÓZSEF (1941), A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben. *MNny.* 3: 39–56.
- ÁRVAY JÓZSEF (1942), A térszíni formák nevei Kalotaszegen. *MNny.* 4: 3–50.
- BÁBA BARBARA (2008), A fanevet tartalmazó helynevek morfológiai szempontú vizsgálata. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 53–9.
- BÁBA BARBARA (2009), Néhány lehetőség és módszer a földrajzi köznevek jelentés-földrajzi vizsgálatában. *HT.* 4: 73–83.
- BÁBA BARBARA (2010), Földrajzi köznévi fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsága a romániai magyar nyelvjárásokban. *HT.* 5: 235–44.
- BÁBA BARBARA (2011), Pusztai földrajzi köznevek helynévalkotó szerepe az ómagyar korban. A jelentéshasadás. *HT.* 6: 121–31.
- BÁBA BARBARA (2012), A tulajdonnevek speciális grammatikai viselkedése a mentális hozzáférés és reprezentáció tükrében. In: *Alkalmazott Nyelvtudomány*. Szerk. NAVRACSICS JUDIT–LENGYEL ZSOLT. Megjelenés alatt.
- BALOGH LAJOS (1997), A földrajzi köznevekről. In: *Szavak — nevek — szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerk. KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR. Bp. 36–9.
- BAŃCZEROWSKI, JANUSZ (2000), A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *MNy.* 96: 35–44.
- BÁRCZI GÉZA (1958), *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Bp.

- BÁRTH M. JÁNOS (2010), *Székelgyföldi történeti helynevek nyelvi elemzése. Névföldrajzi vizsgálatok Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattárában*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK, Bp.
- BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen.
- BÍRÓ FERENC (1994), *Mikrotoponimák helynévalkotó lexémái*. Kézirat. EKTF, Eger.
- BÍRÓ FERENC (1997a), Helynévalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. *MNyj.* 34: 93–114.
- BÍRÓ FERENC (1997b), Dűlők és dűlőnevek a Körösök vidékén. *MNyTK.* 209: 448–54.
- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei I–II*. Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs, 1982.
- FÁBIÁN PÁL–FÖLDI ERVIN–HÖNYI EDE (1998), *A földrajzi nevek helyesírása*. Bp.
- FEKETE PÉTER (1991), Földrajzi köznevek és földrajzi jellegű jelzők Tiszaszőlőson. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Bp. 167–77.
- FEKETE PÉTER (1996), A kő köznévfogalma Felsőtárkány földrajzi neveiben. In: *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. Szerk. BERECKZI ANDRÁS–KLIMA LÁSZLÓ. Bp. 89–95.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- GERSTNER KÁROLY (1995), Vizes helyekre utaló földrajzi nevek a Dunántúlon. *NÉ.* 17: 58–62.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2008), Az ér, sár és víz földrajzi köznevek Árpád-kori folyóvízveveinkben. *HT.* 3: 121–33.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen.
- HEFTY GYULA ANDOR (1911), *A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben*. Nyelvészeti Füzetek 66. sz. Bp.
- HEGEDŰS ATTILA (2001), Tulajdonnévfogalma strukturális szemantikai keretben. In: *Kontrasztív szemantikai kutatások. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Szerk. GECSŐ TAMÁS. Bp. 143–7.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *MNyj.* 37: 207–16.
- HOFFMANN ISTVÁN (2000), Földrajzi közneveink szótáráról. In: *Nép — nyelv — társadalom. Végh József emlékezetére*. Szerk. SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN. Szombathely, 2000. 63–73.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003), *Patak*. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA. Bp. 664–73.
- HOFFMANN ISTVÁN (2004), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *HT.* 1: 9–61.
- HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA (1997), Földrajzi nevek Jászapáti szántóföldneveiben. *MNyTK.* 209: 466–70.

- INCZEFI GÉZA (1970), *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján.* Bp.
- JAKAB LÁSZLÓ–KÁLNÁSI ÁRPÁD (1987), *A Nyírbátori járás földrajzi nevei.* Nyírbátor.
- JUHÁSZ Dezső (1986), Még egyszer a *bőrhíd*-ről. *NÉ.* 11: 63–73.
- KÁLMÁN BÉLA (1967), Helynévkutatás és szóföldrajz. *NyudÉrt.* 58: 344–50.
- KÁLMÁN BÉLA (1973), *A nevek világa.* Harmadik kiadás. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1989), *A Mátészalkai járás földrajzi nevei.* Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996), *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük.* Debrecen.
- KÁROLY SÁNDOR (1970), *Általános és magyar jelentéstan.* Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1949), Beszámoló Zala vármegye keszthelyi járásában végzett földrajzinév-gyűjtésről. *MNy.* 45: 301–6.
- KISS LAJOS (1972), *A földrajzi köznevek és a földrajzi tulajdonnevek.* *Nyr.* 96: 250–1.
- KRAHE, HANS (1964), *Unsere ältesten Flußnamen.* Wiesbaden.
- LADÁNYI MÁRIA (2002), Jelentésváltozás és grammatikalizáció — kognitív és szerves nyelvészeti keretben. *MNy.* 98: 407–23.
- LŐRINCZE LAJOS (1947), *Földrajzineveink élete.* Bp.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962), *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyar korban.* *NyudÉrt.* 33. sz. Bp.
- CS. NAGY LAJOS (1999), A Felső-Berettyó mente vizeket és mocsaras helyeket jelölő földrajzi közneveinek rendszere. *NÉ.* 21: 31–5.
- NEMES MAGDOLNA (1999), A földrajzi köznevekről. *MNyj.* 37: 331–40.
- NEMES MAGDOLNA (2005), *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata.* Doktori értekezés. Kézirat. DE Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára, Debrecen.
- PELLE BÉLÁNÉ (1981), A hevesi járás *tanya* köznévvvel alakult tanyaneveinek vizsgálatához. *MNyTK.* 160: 141–3.
- PÓCZOS RITA (2010), *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen
- RESZEGI KATALIN (2009), A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. *HT.* 4: 35–45.
- RESZEGI KATALIN (2011), *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Bp.
- TAKÁCS LAJOS (1981), Helyneveink és a régi életforma kutatása (*Förtés* szavunk tanulsága). *MNyTK.* 160: 111–3.
- TAMÁSNÉ SZABÓ CSILLA (1997), Térszínformanevek Székelyhodos helynévanyagában. *MNyTK.* 209: 462–6.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008), A tulajdonnév jelentése. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 30–41.
- TÓTH LÁSZLÓ (1999), A földrajzi köznevek tipológiai. *NÉ.* 21: 176–82.
- TÓTH VALÉRIA (1998), Ómagyar helyneveink és a névföldrajz. *MNyj.* 35: 121–34.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban.* Debrecen.
- UDOLPH, JÜRGEN (1990), *Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alt-europäischen Hydronymie.* Heidelberg.

- UNTI MÁRIA (1997), Alsó-Szigetköz vízneveinek változása (1947–1995). *MNyTK.* 209: 455–8.
- VAN LANGENDONCK, WILLY (1995), Name Systems and Name Strata. In: *Name Studies*. Szerk. HUGO STEGER –HERBERT ERNST WIEGARD. 1. Berlin–New York. 485–9.
- VeMFN. = *Veszprém megye földrajzi nevei I–IV*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp., 1982–2000.
- VÖRÖS OTTÓ (1995), A helynevek és helynévtípusok egy fajtája a Nyugat-Dunántúlon. *NÉ.* 17: 118–21.
- VÖRÖS OTTÓ (1997), Tanárok (Eltűnt földrajzi közneveink nyomában). *MNyTK.* 209: 430–4.
- VÖRÖS OTTÓ (1999), *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. MNyTK. 211. sz. Bp.

